

Postmüharibə dövründə liderlik

V MƏQALƏ

Zəkali xarici siyasət anlayışı

Məqsədımız zəkaya, mənəviyyətə, ağıla, fəzilətə əsaslanan və "Intelligent Foreign Policy" adlandırdığımız xarici siyasət fenomeninin Azərbaycan təcrübəsinin siyasi-nəzəri təhlilini aparmaqdan ibarətdir. Bir neçə səbəbdən bu məsələni aktual hesab edirik. Birincisi, bizə görə, zəkavi xarici siyasətin Azərbaycan nümunəsinin, ümumiyyətlə, müasir liderlik nümunələri sırasında özəl və təkrarolunmaz yeri vardır. Bu liderlik istiqaməti XXI əsrin şərtləri daxilində Avrasiya məkanında analoqu olmayan modeldir. Bunu konseptual, siyasi və nəzəri cəhətdən sübut edəcəyik.

İkincisi, axtarışlar dünyanın hər hansı ölkəsi üçün əsl zəkavi xarici siyasətin sistemli və konseptual nümunəsinin mövcudluğunu üzə çıxarmadı (məxfi yanaşmaları bilmirik). Politoloji kontekstdə Jozef Nayın (kiçik) dərin və maraqlı araşdırması vardır. Lakin, o, fikrimcə, bizim qoyduğumuz kontekstdə problemi tam əhatə etmir və həm də yalnız ABŞ təcrübəsi ilə bağlıdır. Üçüncüsü, "Intelligent Foreign Policy" termini məhz Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə bağlı işlədilir və onun araşdırılması ilk növbədə Azərbaycan filosof, politoloq və alimlərinin işidir.

Bizim gəldiyimiz qənaət ondan ibarətdir ki, hələlik "Intelligent Foreign Policy" termininin ifadə etdiyi liderlik məzmunu tam mənasında yalnız İlham Əliyevin fəaliyyətinə məxsusdur. Bu qənaət mühüm hesab etdiyimiz bir neçə siyasi-diplomatik xarakterli faktorun qarşılıqlı münasibətləri fonunda yaranmışdır. Onları konkret müəyyən etməyə çalışsaq.

Hər şeydən öncə, zəkavi, müdrik siyasi liderliyin çoxkomponentli olduğunu vurğulamaq lazımdır. Bu o deməkdir ki, anlayış kimi "zəkavilik" yalnız şüur, təfəkkür, intellekt koqnitiv mahiyyətli (yəni sırf nəzəri, məntiqi idraki) parametrləri ehtiva etmir. Bunlarla yanaşı, ümumiyyətlə, Şərq siyasi süuru, o cümlədən, Azərbaycan dövlətçilik ənənəsi üçün çox əhəmiyyətli olan fəzilətliyi də özündə ehtiva edir. Bu barədə qərblı Jozef Nay (kiçik) 2020-ci ildə dərc olunan "Mənəviyyətli xarici siyasət nədir?" adlı məşhur məqaləsində açıq yazır ("Project Syndicate" nəşri). Onu deyək ki, J.Nay burada "mənəviyyət" anlayışını mədəniyyət, əxlaq və mənəvi dəyərlərin sintezində nəzərdə tutur.

O, arqumentlərini H.Kissincerin belə bir fikri ilə əsaslandırmağa çalışır. H.Kissincer demişdi: "Mənəvi ölçüləri olmayan güc hesablamaları hər bir fikir ayrılığını sınağa çevirəcək...". Fikirlərinə davam edən məşhur diplomat vurğulamışdı: "Digər tərəfdən, tarazlığa əhəmiyyət verməyən əxlaqi göstərişlər ya "səlib yürüşləri"nə, ya da əbəs siyasi çağırışlara meyillidir; ya da beynəlxalq nizamın özünün ahəngdarlığını təhlükə altına atmaq kimi həddindən artıq risk altındadır." (J.Nay, 2020).

Deməli, XXI əsrdə dünyanın ən güclü dövləti olan ABŞ-ın fəlsəfi və siyasi-nəzəri fikrinə belə bir özəllik möhkəm yer almaqdadır: mənəviyyətdən, əxlaqdan və fəzilətdən kənar xarici siyasətin perspektivi yoxdur! Onun uğuru müvəqqəfi ola bilər və gec-tez iflasa aparıb çıxara bilər. Bunu anlamaq Qərb üçün bir qədər gec deyilmi? Bəlkə, Qərb siyasətçiləri və

politoloji fikir formalşdırıcıları Makiaveliyə elə də önəm verməməli idilər?

Əslində, bizim üçün əhəmiyyətli və daha maraqlı olanı bundan ibarət deyildir. Çünki Qərbin siyasi liderləri axtarışda olanda bizim üçün fakt olan bir həqiqət mövcud idi. Biz ulu öndər Heydər Əliyevin "mənəviyyəti olmayanların siyasətdə işi olmamalıdır" kəlamını nəzərdə tuturuq. Və yaxud bu tezi "siyasətlə məşğul olmaq üçün gərək ona layiq mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə malik olasan" kimi demək mümkündür. Yəni onlar üçün tapıntı olan bir politoloji məqam ənənəmizdə qədimdən mövcuddur və onun daşıyıcıları müasir Azərbaycan siyasətinin aparıcılarıdır. Azərbaycanca siyasi uğur mənəviyyətlə sıx bağlılıqda dərk edilir və qəbul olunur.

Rasionallıq və mənəviyyət

Deməli, müasir Qərb politoloji fikrinə zəkavi xarici siyasətin vacib komponenti kimi mənəviyyəti, əxlaqı, mədəniyyəti görməyə başlamışlar. Lakin məsələnin çox mühüm tərəfi siyasi zəkada məntiqi qüdrətə bağlıdır. Çünki liderin məntiqi potensialı geniş, əhatəli və inandırıcı olmasa, heç bir mənəviyyət onu uğura apara bilməz. Maraqlıdır ki, Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu təcrübəsində keçən əsrin 1991-1993-cü ilin birinci yarısı müddətində də bu həqiqət mövcud olmuşdur. Yalnız yüksək mənəviyyətli və hətta böyük millilik liderin uğurunu təmin etmir. Burada rasional düşünmə və davranma olduqca ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Lider mənəviyyətlə yüksək məntiqi zəkadan sintezini tapa bilməlidir! Bəs burada istiqamətverici və müəyyənedici kriteriyalar nələr ola bilər?

Dünya təcrübəsi göstərir ki, yüksək məntiqi zəka ilə səmimi və böyük mənə-

viyyatın sintezi realpolitika müstəvisində reallaşanda liderin uğur şansı xeyli artır. Realpolitika kontekstində düzgün qərar qəbul etmək isə bu silsilə məqalələrdə dəfələrlə vurğuladığımız düzgün siyasi diaqnostika və siyasi proqnozlaşdırma əsasında hədəfləri, strateji məqsədləri müəyyən etmək sayəsində mümkün olur.

Digər mühüm kriteriya milli ideyanın mövcud tarixi mərhələnin şərtlərinə uyğun müəyyən edilməsindən ibarətdir. Heydər Əliyev keçən əsrin 90-cı illərində milli ideyanı "ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi" kimi müəyyən etməklə dahiyənə addım atmışdır. Onun reallaşması mexanizmi kimi isə güclü dövlət və güclü cəmiyyətin qurulmasını götürmüşdür.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev mərkəzində yüksək zəkavi məntiq və mənəviyyətin dayandığı çoxpilləli və çoxistiqamətli bir konseptual sistem yaratmış və onu eksklüziv olaraq reallaşdırmışdır. Buna görə də, şübhəsiz ki, Heydər Əliyev XX əsrin son onilliyində özünəməxsus zəkavi xarici siyasətin yaradıcısıdır və bu, siyasi varislik xətti ilə sonrakı mərhələdə Prezident İlham Əliyevin zəkavi xarici siyasət kursu üçün ciddi təməl rolunu oynamaqdadır.

Siyasətdə intellektual fəzilət

Ümumiyyətlə, müasir fəlsəfədə "intellektual fəzilət" anlayışı çox aktualdır. Onu filosoflar çox müxtəlif aspektlərdə təhlil etməyə çalışırlar. Biz həmin anlayışı Heydər Əliyev – İlham Əliyev xətti daxilində Azərbaycan təcrübəsinə siyasi-nəzəri səviyyədə tətbiq edirik. Bunun üçün tam əsasımız vardır. Çünki İlham Əliyevin lider kimi fəaliyyətində intellektual fəzilətlik ciddi bir yer tutur. Burada başlanğıcda "intellektual fəzilətliyin" siyasi kontekstdə anlamı müəyyən olunmalıdır.

Ümumi fəlsəfi aspektdə "fəzilətlik" anlayışı qədimdən fəlsəfi təfəkkürdə əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Platon və Aristotel daxil yunan filosofları fəzilətliyi əsasən mənəvi-əxlaqi dəyərlər kontekstində tərif etmişlər. Onun sırasında "müdrüklük" fəzilətliyin vacib komponentlərindən biri kimi təsəvvür edilmişdir. Bundan başqa, Platona görə, fəzilətli olmaq cəsəətli, ədalətli, fəal, comərd, daim yeni biliklər əldə etməyə çalışan şəxsiyyətin keyfiyyətləri kimi təqdim edilir. Aristotel və başqa qədim filosoflar da eyni mövqedən, lakin bir qədər fərqli keyfiyyətləri önə çəkməklə fəzilətliyi tərif etmişlər.

Şərq fəlsəfi ənənəsində isə fəzilətlik insan yaşam qaydasının (ontolojisinin) mərkəzi anlayışı kimi qəbul olunmuşdur. İnsan mütləq surətdə fəzilətli olmalıdır. Bunun üçün isə onun düşüncələri ilə əməlləri uyğun gəlməlidir (müasir fəlsəfi terminlərlə bu, mənəvi-əxlaqi fəzilətliklə intellektual fəzilətliyin vəhdəti deməkdir). Deməli, Şərq fəlsəfi təfəkküründə orijinal şəkildə qədim dövrlərdən mənəvi-əxlaqi fəzilətlə şüuri (intellekt) fəzilətlik qarşılıqlı əlaqədə nəzərə alınmışdır. O cümlədən, bu, siyasətdə əsas keyfiyyətlərdən biri kimi qəbul edilmişdir.

Bəs müasir filosoflar intellektual fəzilətliyi necə təsəvvür edirlər? Bu mövzuda yazılan əsərləri təhlil edib ümumiləşdirsək, belə bir mənzərə alınır: intellektual fəzilətlik qeyri-xətti düşüncəni, açıqlığı, intellektual cəsəətliyi, xeyirxahlığı, humanitarlığı, xilaskarlığı və milli ilə bəşərinin vəhdətini ifadə edir. Bu faktorlar arta və ya azala bilər – hələlik yekdil mövqe yoxdur. Ancaq biz siyasi liderlik aspektində siyasətçinin intellektual fəzilətliyini bir neçə faktorla müəyyən etməyə üstünlük veririk. Həmin faktorlar İlham Əliyevin lider kimi "Intelligent Fore-

ign Policy" həyata keçirən siyasətçi olaraq yüksək özəl keyfiyyətlərini müəyyən etməyə işıq salır.

Siyasi təfəkkürün xoşniyyəti

İlham Əliyevin siyasi təfəkkürünün mahiyyətə xoşniyyətli olması lider kimi fəaliyyətinin təməl prinsiplərindən biridir. Əslində, burada "xoşniyyətli" anlayışının siyasi mənasını izah etmək zəruridir, çünki hələ siyasi ritorika buna alışmamışdır. Apardığımız fəlsəfi və siyasi-nəzəri araşdırma göstərir ki, İlham Əliyevin lider kimi siyasi təfəkkürünün mahiyyətə xoşniyyətli olması təsadüfi deyildir – Azərbaycan Prezidentinin böyüdüüyü ailədə bu ənənə mövcud olmuşdur. Heydər Əliyev fəaliyyəti dövründə intellektual fəzilətliyin nümunəsi olmuşdur. Bu da Ulu öndərin siyasi təfəkkürünün təbiətə xoşniyyətli olmasından qaynaqlanır. Bu tezi təsdiqini Heydər Əliyevin ifadə etdiyi fikirlərdə görmək mümkündür.

Ulu öndər demişdir: "Kiməsə qarşı ədalətsizlik edilibsə, bu ədalətsizliyin qarşısını ədalətlə almaq lazımdır. Amma ədalətsizliyə qarşı daha böyük bir cinayət törətmək, ədalətsizlikdən də betərdir". İntellektual fəzilətlik nümunəsi budur! Ümumiyyətlə, türk dövlətçilik şüuruna xas olan gözəl bir xüsusiyyətdən söhbət gedir. Yəni türk liderə qarşı ən böyük ədalətsizlik olsa belə, o yenə də ədalətli davranmalıdır. Böyük fəlsəfədir! Qədimdən türk həyat fəlsəfəsi və siyasətə aid əsərlərdə bu məqam yer almışdır. Məsələn, "Kutadğu-Bilik"də və "Nizamülmülk"də türk bəyin bütün hallarda ədalətli olması və ədaləti bütün cəmiyyətdə təmin etməsi mərkəzi tələb kimi qoyulur. Bu, türk cəmiyyətlərində lider olmağın əsas şərtidir.

Onun fəlsəfəsini də Heydər Əliyevin kəlamlarında görmək olur. Məsələn, Ulu öndər öyrədirdi: "Xalqı həmişə mənəviyyət birləşdirmişdir. Çünki başqa əsaslara nisbətən mənəvi əsaslar daha üstündür". Heydər Əliyev bununla, ümumiyyətlə, Azərbaycan cəmiyyətinin formalaşmasında və mövcudluğunda mənəvi faktorun aparıcı rol oynadığını vurğulayır. Yeni bir cəmiyyətin kökü mənəviyyətlə bağlıdır, onun uğurlu olması üçün mütləq mənəvi dəyərlər aparıcı olmalıdır! Avtomatik olaraq bu tezis siyasi liderliyə də aiddir!

Hətta Heydər Əliyevin bu tezisindən alınır ki, Azərbaycan üçün real və faydalı, uğurlu liderlik "vətənpərvər liderlik"dir! Çox maraqlı formuldur. Bu qənaət Ulu öndərin aşağıdakı fikrindən birbaşa alınır: "Vətənpərvərlik insanın daxilindəki duyğulardır. Əgər bunlar yoxdursa, o insan mənəviyyətsizdir".

İndi siyasi məntiq və intellektual fəzilətlik kontekstində Heydər Əliyevin fikrinin ümumi ideya mənzərəsinə baxaq. Birinci, "cəmiyyət mənəviyyət üzərində təşəkkül tapır". İkinci, "vətənpərvər olmayan insan mənəviyyətsizdir", yəni bu cəmiyyətə faydalı deyil və hətta ona aid etmək olmaz! Zəkavi xarici siyasət nümunəsi prizmasında məntiqi-rasional aspektlə intellektual fəzilətliyin qarşılıqlı əlaqəsində dərin mənası olan tezisdir! Bu tezis İlham Əliyevin intellektual fəzilətliyinin dərk edilməsi üçün açar rolunu oynaya bilər

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru